

11

יואל ד,

א) כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשוב אשיב את שבות יהודה וירושלם: (ב) וקבצתי את כל הגוים (א-ב) והורדתי אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו

ירמיהו ל,

ה-ז

כאמר ה' קול חרדה שמענו פחד ואין שלום: (ו) שאלו נא וראו אם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה ונהפכו כל פנים לירקון: (ז) הוי כי גדול היום ההוא מאין כמהו זעת צרה היא ליעקב וממנה יושע

יחזקאל לח, א-ד

א) ויהי דבר ה' אלי לאמר: (ב) בן אדם שים פניך אל גוג ארץ המגוג נשיא ראש משך ותבל והנבא עליו: (ג) ואמרת (א) כה אמר אדני ה' הנני אליך גוג נשיא ראש משך ותבל: (ד) ושובבתיך ונתתי חכים בלחיך והוצאתי אותך ואת כל חילך סוסים ופרשים לבשי מכלול כלם קהל רב צנה ומגן תפשי חרבות כלם

דניאל יא, א-ג

א) ואני בשנת אחת לדריוש המדי עמדי למחזיק ולמעוז לו: (ב) זעתה אמת אגיד לך הנה עוד שלשה מלכים עמדים לפרס והרביעי יעשיר עשר גדול מכל וכחזקתו בעשרו יעיר הכל את מלכות יון: (ג) ועמד מלך גבור ומשל ממשל רב ועשה כרצונו

(ב)

דניאל יב, א

א) זבעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העמד על בני עמך והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד העת ההיא ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר

זכריה יב, א-ג

א) משא דבר ה' על ישראל נאם ה' נטה שמים ויסד ארץ ויצר רוח אדם בקרבו: פ (ב) הנה אנכי שם את ירושלם (א) סף רעל לכל העמים סביב וגם על יהודה יהיה במצור על ירושלם: (ג) והיה ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים כל עמסיה שרוט ישרטו ונאספו עליה כל גויי הארץ

3

יחזקאל לח, ב

(ב) בן אדם שים פניך אל גוג ארץ המגוג נשיא ראש משך ותבל והנבא עליו)

רש"י יחזקאל פרק לח פסוק ב

(ב) אל גוג - כך שם המלך)

(המגוג - שם האומה כד"א גומר ומגוג (בראשית י

רד"ק יחזקאל פרק לח פסוק ב

נשיא ראש משך ותובל - גוג הוא מלך מגוג ומלך שתי האומות האלה משך ותובל

מלבי"ם יחזקאל פרק לח פסוק ב

וגוג וכן ארץ המגוג לא ידענו עתה מי הם רק כפי המבואר שהוא נשיא משך ותובל הם מבני יפת ואינם נמולים, והם יתעוררו באחרית הימים אחר שיתיישבו ישראל בארץ ישראל וישבו בשלוח, לבא עליהם, וזה יהי ע"י התעוררות מעם ה', וז"ש

רמב"ן במדבר כד, ז

(ז) וירם מאגג מלכו - מלך הראשון שלהם יכבוש את אגג מלך עמלק. נקרא שמו טרם הולידו, דומה לו לכורש אשר (החזקתי בימינו (ישעיה מה א), הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א יג ב), ויצחק (בראשית יז יט) וישמעאל (שם טז יא) ושלמה (דהי"א כב ט). ותנשא מלכותו - של יעקב יותר ויותר, שיבא דוד ושלמה בנו אחריו, לשון רש"י, ויפה פירש. ויתכן שהיה כל מלך בעם עמלק נקרא אגג, כי המלך הראשון אשר שמו עליהם היה שמו כן ונקראו בניו היושבים על כסאו בשמו, כדרך רוב המלכים גם היום שנקראים בשם תופסי המלכות, וכן המן האגגי (אסתר ח ג), כי היה מזרע המלוכה ההיא. כי רחוק הוא שיקרא הנביא שם הרשע בטרם נוצר בבטן. וכן "גוג" (יחזקאל לט א) כל נשיא המגוג יקרא כן

סנהדרין צד, א

ביקש הקדוש ברוך הוא לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא רבונ של עולם ומה דוד מלך ישראל שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך לא עשיתו משיח חזקיה ששעית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך תעשהו משיח

4

פרשת נח

ואלה תולדת בני נח שם חם ויפת ויולדו להם בנים אחר המבול: (ב) בני יפת גמר ומגוג ומדי ויון ותבל (א) ומשך ותירס

תרגום ירושלמי בראשית פרשת נח פרק י פסוק ב

בנוי ד'פת גומר ושום אפרכיותהון אפריקי וגרמניא ומדי ומקדוניה ויתניא ואנסיא ותרקי (ב)

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת נח פרק י סימן ב

(ב) בני יפת. תחלה ייחס את יפת כי הוא הבכור: גומר ומגוג ויון ותובל ומשך ותירס. א"ר שמואל ב"ר אמי זו אפרוקי"א, וגרמניא, ומדי ומקדוניה ואושיניא ואנטוכיא, תירס זו פרס

יומא י, א

ופרסאי מנא לן דמיפת קאתו דכתיב בני יפת גמר ומגוג ומדי ויון ותבל ומשך ותירס גומר זה גרמניא מגוג זו קנדיא מדי זו מקדוניה ויון כמשמעו תובל זה בית אונייקי משך זו מוסיא תירס פליגי בה רבי סימאי ורבנן ואמרי לה רבי סימון ורבנן חד אמר זו בית תרייקי וחד אמר זו פרס תני רבי יוסף תירס זו פרס

אברבנאל ישעיהו יח

אמנם מפרשי עמינו פירשו אותם לעתיד לבוא על גוג ומגוג, וכן הוא בדברי חז"ל, ושקרא ארצם צלצל כנפים לפי שהיא מסותרת בצל ההרים הנמצאים בגבולה ולא יכול אדם ללכת שם, ולא לצאת משם לחוץ אחרי נהרי כוש, כי כן נאמר ביחזקאל (לח, ה) כי כשיבא גוג ומגוג על ירושלים יבא כוש עמו, ושומר בהם

תרגום המיוחס ליונתן - תורה במדבר כד, כד

(כד) וציצין יצטרחן במני זיינא ויפקון באכלוסין סגיאין מן למברניא ומארע אטליא ויצטרפון בלגיונין דיפקון מן (קוסטנטיני ויצערון לאתוראי וישעבדון כל בנוי דעבר ברם סופהון דאליין ואלייין למיפל ביד מלכא משיחא ויהוון עד עלמא לאובדנא

ו וראה בילקוט מעז לועז, בשלה קע "ודעו כי המלך אלכסנדר מוקדה סגר את כל בני גוג ומגוג בהר גדול וגבוה מאד ולא היה מוצא אלא דרך דלת ושם בנה מצודות גדולות של ברזל באופן שלא היה שום אפשרות לצאת כי היה סגור מכל הצדדים והמציא ברוב קסמיו כמה אנשים של ברזל בתוך המצודות שהם הולמים יומם ולילה וכך הושבים בני גוג ומגוג שעדיין בונים המבצרים והמלאכה עדיין לא נשלמה וכך הם נשארים שם כי אין שום מציאות שהומה זו תיהרס עד שיבא יום הדין הגדול שהקב"ה ישבור מצודות אלו ויוציאם כן שאומר וכל הומה לארץ תפול שהם רמוז לאותם המצודות שבנה אלכסנדר מוקדון וסגר שם את גוג ומגוג קעא ולרמוז על כך אומר הכתוב וברוב גאונך תהרוס קמייך תשלה חרונך יאכלמו כקש כי כל הפסוק מדבר בלשון עתיד ולא בלשון עבר כי זה שאומר וברוב גאונך תהרוס קמייך רמוז לגוג ומגוג כי בבוא היום שירצה הקב"ה ישבור את המצודות ויוציאם משם".

5

ועפ"י מובן גם בנדו"ד, דאף שהדבר שהקב"ה נפרע מפרעה ומצרים ומתקיימת הגזירה, וגם את הגוי גוי' דן אנכי" – הוא מצד ישראל, שבזה נתקיימה הבטחת ברית בין הבתרים לאברהם אבינו, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי גוי' דן אנכי", וכמובן גם בפשטות דה"י עונש על אוה"ע שבא בסיבת שעבדום את בני" ב- עבודת פרך וכו', וגם בזה ד, וידעו מצרים כי אני ה' – מ"מ, סו"ס לא נשלמה עי"ז בתכלית המטרה שהיא בשביל ישראל.

וזהו מ"ש רש"י (שבפירושו נרמזו עניני "יינה של תורה") בהתחלת הענין, ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי גוי' – ,טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורתי, וכן מדתו של הקב"ה מביא פורעניות על האומות עו"כ כדי שישמעו ישראל ו- ייראו", דכל פורעניות על אוה"ע גם כש- היא בשביל רעתם כו', גם זה הוא, בשביל ישראל".

ה. ע"פ הנ"ל יש להוסיף ביאור בזה שגם הפסוק האחרון הנ"ל דנבואת יחזק' אל נכלל בהפטורת פרשתנו:

(40) היום יום כ"ט שבט.

(41) ויש לומר, דכן הוא לכ"ע, והא דלא נתפרש כן בפירוש בשאר מפרשים, הוא לפי שמדובר לפני מ"ת ולפני שבני" נעשו לעם בפ"ע (ראה יחזקאל טו ובמפרשים שם), כמ"ש (ואתחנן ד, לד) ,לקחת לו גוי מקרב גוי", וס"ל, שאו עדיין לא נפעל בעולם עד כ"כ, שירוגש בכל פרטי ה- מאורעות שהם בשביל ישראל:

משא"כ לדעת רש"י בפירושו עה"ת, דכיון שהכוונה ,בשביל ישראל" היא עצם מציאות ה- בריאה (ולהעיר שרש"י מביא זה בהתחלת פירושו עה"ת, עה"פ בראשית), ועוד, שע"פ פשטות ה- כתובים, מזמן האבות ואילך כבר נעשו ישראל מובדלים מכל שאר העמים שעל פני האדמה – לכן מודגש תיכף בתחלת המכות דהא ד, ואני אקשה את לב פרעה" הוא בשביל התועלת שתבוא מזה לישראל, ,שמעו ישראל וייראו".

בנבואתו של יחזקאל על פרעה ועל מצרים נתפרש הטעם על חורבן מצרים ,יען היותם משענת קנה לבית ישראל", וכן בנבואתו על נבוכדנאצר נאמר הטעם שנבוכדנאצר הוא זה שיכבוש את מצרים ש, העבידי את חילו עבודה גדולה אל צור . . ושכר לא ה' לו ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עלי' לכן . . הנני נתון לנבוכדנאצר . . את ארץ מצרים . . פעול- תו אשר עבד בה נתתי לו את ארץ מצרים אשר עשו לי".

והיינו, שבשניהם נתפרשו בהנבואה ה- סיבה והטעם, הן לחורבן מצרים והן לזה שהקב"ה יתן את ארץ מצרים לנבוכד- נאצר, ויתירה מזו, מפורשי: ,וידעו כל יושבי מצרים כי אני ה'", הרי שבזה כבר ה' גילוי אלקות באופן נעלה,

ואעפ"כ מוסיף בסוף הנבואה, ,ביום ה- הוא אצמיח קרן לבית ישראל ולך אתן פתחון פה בתוכם וידעו כי אני ה' – ש- בזה מודגש, שהמטרה והתכלית דכל עני- נים אלו הנעשים מאת ה' היא בשביל ישר- אל.

ובפסוק זה יש תוספת הדגשה בזה גופא:

בעת נבואתו על מצרים, ופשיטא בעת נבואתו על נבוכדנאצר, ה' יחזקאל נביא ידוע במשך כמה שנים, ורוב בני" האמינו בו כנביא, ומ"מ מוסיף כאן בנבואה זו ,ולך אתן פתחון פה בתוכם גוי", שבני" יראו שנתקיימה נבואתו ויאמינו בדבריו. והקב"ה עושה מלחמת נבוכדנאצר ומצ-

(42) יחזקאל כט, ו.

(43) שם, יח ואילך.

(44) השייכות דפסוקים אלו להפרשה – ראה בארוכה לקו"ש חכ"א ע' 46 ואילך.

(45) דנבואה הא' בפרק זה (כט) נאמרה, בשנה העשירית" ונבואה הב' בנוגע לנבוכדנאצר ,ב- עשרים ושבע שנה".

רים שהיו אז ב' ממלכות אדירות והי' מאורע גדול ביותר שהשתתפו בו אלפים ורבבות אנשי חיל כו', וכי"ז בשביל ש, לך אתן פתחון פה", שיבוא מזה תועלת ל- ישראל, ולא רק לכלל ישראל, אלא אף למתי מספר דבני" (שלא האמינו ב- יחזקאל).

ו. וי"ל מכאן הוראה בעבודת האדם בזמן הזה:

נוסף על העיקר שבני" צריכים לידע שכל מה שנעשה בעולם, אפילו בין אומות העולם, הכל הוא בשביל ישראל, וכדאי- תא בילקוטי" שהקב"ה אומר לבני ישראל ,בני אל תתיראו כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם", ולכן אין לבני" לירא אלא להתחזק בבטחונם בה"ו ולהת- אמן יותר בשמירת התומ"צ בפועל ממש כהכנה לגאולה העתידה לבוא בקרוב ממש,

(46) ראה ברכות ו, סעי"ב, כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה. וראה בארוכה רמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות (ד"ה אחר כו ראה להסתפק), ושם, שיכול להיות שא' יבנה ארמון כליל היופי ולנטוע כרם חשוב, ואפשר שיהי' הארמון ההוא מזומן לאיש חסיד שיבוא באחרית הימים ויחסה יום אחד בצל קיר מן הקירות ההם פו' או יקחו מן הכרם כו'. וראה מאמרי אדה"ז – תקס"ה ח"א (ע' רב): ,בענין שאמר הבעש"ט ז"ל שהי' איזה מלחמה זו שנים בין שני גוים בשביל שיבררו הקולות מתרועעת המלחמה כו' ועשה מהם איזה ניגון שיעבוד הצדיק את ה' בניגון ההוא כו". וראה גם תרי"ח סוף ויחי (קח, ד).

(47) ישע"י קאפיטל ס (רמו תצט).

(48) ראה בארוכה לעיל ע' 2 ואילך.

למדים מהפטורה כיצד יש להשתדל אפילו בשביל מתי מספר מבני", לקרבם לתומ"צ, ולא לעשות חשבונות, דמאחר שיכול להשפיע רק על מתי מספר דבני", כי שאר בני" סביבו הם כבר שומרי תומ"צ, ובפרט שגם על אלו ספק אצלו אם יכול להשפיע לקרבם לעבודת השם, לכן חושב שמוטב לו שיתעסק עם עצמו לעלות מעלה מעלה בלימוד התורה ועבו- דת השם.

ומשמיענו הנביא בהפטורה זו, ש- הקב"ה עשה מלחמות גדולות ואדירות בשביל התועלת שתצא אפילו למתי מספר דבני" שישמעו לדברי הנחמות של יחזק' אל הנביא.

וכי"ש וק"ו שכדאי לכאו"א לעשות כל התלוי בו לקרב אפילו עוד אחד שיניח תפילין, וישמור שבת, וכיו"ב.

והרי פסק דין ברור ברמב"ם, לעולם יראה אדם עצמו שקול וכל העולם כולו שקול, ,עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה",

היינו שע"י שיפעול עכ"פ על עוד אחד לעשות מצוה אחת יתכן שזהו הדבר ש- יכריע כף המאזניים לכף זכות ויזרז עוד יותר את הגאולה האמיתית והשלימה, תיכף ומיד ממש.

(משיחת שי"פ וארא תשכ"ז)

(49) הלי' תשובה פי"ג הי"ד.

6

יחזקאל לח, טז

טז) ועלית על עמי ישראל כענן לכסות הארץ באחרית הימים תהיה והבאותיך על ארצי למען דעת הגוים אתי (בהקדשי בך לעיניהם גוג

יחזקאל לח, כג

:כג) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה

רד"ק יחזקאל לח, ד

ויעשה זה האל ית' כדי שיהא נודע בכל העמים ונקדש בהם

זכריה יד, ט

:והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד

רד"ק זכריה יד, ט

ט) והיה ה' למלך - כשיראו הגוים הבאים על ירושלם אלה הנפלאות הנזכרות יכירו כי ה' הוא המולך על כל הארץ (ומשגיח בתחתונים ועושה בהם כרצונו והטבעים הופך לעשות רצון יראיו כי הכל מעשה ידיו

ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד - שיכירו כי ה' אחד ואין אלוה מבלע

עבודה זרה ג, ב

א"ר יצחק אין שחוק לפני הקדוש ברוך הוא אלא אותו היום בלבד איכא דמתני להא דרבי יצחק אהא דתניא רבי יוסי אומר לעתיד לבא באין עובדי כוכבים ומתגייירין ומי מקבלינן מינייהו והתניא אין מקבלינן גרים לימות המשיח כיוצא בו לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה אלא שנעשו גרים גרורים ומניחין תפילין בראשיהן תפילין בזרועותיהם ציצית בבגדיהם מזוזה בפתחיהם כיון שרואין מלחמת גוג ומגוג אומר להן על מה באתם אומרים לו על ה' ועל משיחו שנאמר למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק [וגו'] וכל אחד מנתק מצותו והולך שנאמר ננתקה את [מוסרותימו] [וגו'] והקב"ה יושב ומשחק שנאמר יושב בשמים ישחק [וגו]

זכריה יג, ט

והבאתי את השלישית באש וצרפתים כצרף את הכסף ובחנתים כבחן את הזהב הוא יקרא בשמי ואני אענה אתו אמרתי עמי הוא והוא יאמר ה' אלהי: ט

רש"י זכריה יג, ט

ט) והבאתי את השלישית באש - ואעיל ית תליתא בעקא בכור דאשא שיסבלו וישאו מקצת הגרים מהעכו"ם (בצרות חבלו של משיח ובמלחמות גוג ומגוג עם ישראל ומשם יבחנו כי גרי אמת הם כי הרבה מהם תחלה ישובו לסורם ויתחברו עם גוג כמ"ש באגדה

רש"י יחזקאל לח, ח

ח) מימים רבים תפקד - מימים רבים שחטאת לי תפקד עתה לפני לזכור עונותיך ולהשיב גמולך ואשיאך באחרית (::השנים לבא אל ארץ ישראל המשובבת מחרב ששבו יושביה מן הגולה אשר גלו שם ע"י חרב האויב

בתחלת מציאותו אינו במעלתו העליונה, ומפני כך אינו נמצא בלבד בעולם רק ימצא כח העכומ"ז גם כן, שכל דבר שאינו הכל רק חלק בלבד ימצא אחד עמו, ולכך בתחלה מלכות משיח ועדיין אינו שלם לגמרי במלכותו, עדיין ימצאו ג"כ העכומ"ז, ולפיכך כאשר יהיה בתחלת מדריגת המשיח, יהיו העכומ"ז נמצאים עם המלך המשיח, ויהיה להם כח גדול מאוד כמו שיש למלך המשיח, והעכומ"ז מפני שהם מסוגלים אל הרבוי כאשר הרבוי תמיד אצלם לכך הם רוצים להתגבר על מלך המשיח, ויהיה התנגדות גדול מאוד ויהי נהרג משיח בן יוסף.

בפרק בתרא דסוכה (נ"ב ע"א) וספדה לו
 כל הארץ משפחות לבד האי הספידה מאי עבידתיה פליגא בה ר' דוסא ורבנן חד אמר על משיח בן יוסף שנהרג וחד אמר על יצה"ר שנהרג בשלמא למ"ד על משיח בן יוסף שנהרג שנא' והביטו אליו את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד והמר עליו כהמר על בנו הבכור אלא למ"ד על יצר הרע שנהרג הספידה בעי למעבד שמחה בעי למעבד כדדריש ר' יהודא בר אילעי לעתיד לבא מביא הקב"ה ליצר ושחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נראה להם כהר גבוה רשעים נדמה להם כחוט השערה הללו בוכין והללו בוכין צדיקים בוכין האיך יכולנו לכבוש את ההר הזה רשעים בוכים האיך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה ואף הקב"ה תמה עמהם שנאמר כי יפלא בעיני שארית העם הזה אף בעיני יפלא א"ר אסי יצר הרע בתחלה דומה כחוט של עכביש ולבסוף דומה כעבותות העגלה שנאמר הוי מושכי העון בחבלי שוא וכעבות העגלה חטאה עד כאן, ופירש זה, כי אומה ישראלית הם דומים לאדם אחד שיש בו שנים עשר אברים, והם מנויים וידועים והם כנגד י"ב מזלות וכנגד י"ב חדשי השנה, ויש באדם שני אברים והם מלכים על כל האברים והם הראש והלב, כי מלכות יהודה נגד הראש וכדכתיב (שופטים א') יהודה יעלה בראש, ויוסף תמיד הוא באמצע כנגד הלב שכן הוא באמצע, שכן

תמצא בנשיאים נשיא אפרים באמצע דומה ללב שהוא באמצע האדם, וידוע כי הנשמה הנבדלת היא במוח, והנשמה היא אלקית יותר מן הלב, וכן הוא מלכות יהודה כאשר המלכות הוא כראוי או מקבלים כבוד ה' ואין כאן רק מלכות בית דוד, ולפיכך ראוי כי יהיה מלך אחד לכל י"ב שבטים שהם י"ב אברי האדם, אבל כאשר אינם זוכים אינו מקבלים לגמרי כבוד השם ואין להם מעלה זאת כאשר ראוי ואז נחלק המלכות, ורוב האברים נמשכים אל הלב שהוא עיקר, ומעוט אל הראש כאשר הוא בחסרון, לכך לא היה ליהודא רק שבט יהודא ובנימין, שהם האברים הקרובים ביותר לקבל כבוד השם כאשר המקדש בחלקם, אבל שאר האברים שהם השבטים לא היו נמשכים אחריהם, כאשר לא היו ישראל במדריגה העליונה לקבל זה, מזה תבין למה לא נמשחו בשמן המשחה רק מלכי דוד, וזה מפני כי שמן המשחה ראוי למשוח הראש והם מלכות בית דוד אשר מתיחס להם הראש ולכך הם בלבד נמשחים, ומזה הטעם ראוי לישראל שיהיה להם משיח בן יוסף ג"כ, שכיון שראוי שבט אפרים למלוכה מצד שהשבט הזה דומה ללב, לכך היה להם בסוף המושל הזה שהוא משיח בן יוסף, ומ"מ גוברים עליו האומות, כי ממשלה ומעלה זאת יש לו הפסק ובטול, ולפיכך גוג ומגוג שהוא מתנגד לישראל כמו שהתבאר, יהיה גובר על משיח בן יוסף ויהיה נהרג ומסתלק מעלה זאת מן ישראל, ובפרק החליל (ש) ת"ר משיח שעתיד להגלות במהרה בימינו אומר לו הקב"ה שאל ממני מה אתה מבקש ואני נותן לך שנאמר אספרה אל חוק ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך, כיון שרואה למשיח בן יוסף שנהרג אמר לפניו רבש"ע איני מבקש אלא חיים א"ל הקב"ה עד שלא עמדת כבר התנבא עליך דוד אביך שנא' חיים ישאל נתתי לו וכו' עד כאן, וביאר עניין זה, כמו שאמרנו למעלה כי מעלת משיח בן יוסף יש לו הפסק שיהיו גוברים עליו העכומ"ז ויש הפסק למעלתו, אבל משיח שאל שלא יהיה הפסק למדריגתו ולא יהיו גוברים עליו העכומ"ז, והו

החיים אשר שאל דהיינו כי אל כח מציאתו לא יהיה לו הפסק, לא כמו שהיה משיח בן יוסף שהי' לכה שלו הפסק, אבל לכה מעלת משיח בן דוד לא יהיה לו הפסק, ואז יהיו גוים נחלתו ואחותו אפסי ארץ, כי יתגבר משיח בן דוד על העכו"ם ויסלק כח העכומ"ז ועמהם מסתלק היצר הרע, והנה הצדיק אשר הוא טוב הגמור, נדמה לו היצר הרע כמו הר שהיא גדולה, כי הצדיק הוא הטוב הגמור והיצר הרע הוא הרע הגמור, ולפי גודל הריחוק אשר ביניהם נדמה לצדיק היצר

פרק לח

כל שני דברים אשר הם מחולקים אין להם עמידה יחד, והאחד מבטל השני, לכך א"א רק שיהיה כל אחד עומד בעצמו עד שלא יהיה להם חבור ושתוף כלל, אבל כאשר יגיעו ימי המשיח אשר הזמן ההוא ראוי שלא יהיה עוד חלוק והבדל, וא"א שיהיה כל אחד עומד בעצמו, שאז לא יהיה העולם אחד רק מחולק ואז כל אחד הוא בטול השני שא"א שיתקיים השניות והחלוק בעולם, וההבדל אשר ישראל הם מחולקים מן האומות, במה שישראל הם אומה יחידה לגמרי והעכומ"ז הם רבים, לכך רבוי העכומ"ז הם מתנגדים ובטול לישראל האומה היחידה, וכן ישראל האומה היחידה הם בטול העכומ"ז הרבים, וזהו ענין מלחמות גוג ומגוג שתהיה לעתיד עם המלך המשיח, שכל העכומ"ז אשר הם הרבוי יתחברו יחד על המלך המשיח שהוא מלך ישראל לאומה יחידה:

ודע כי אשר הוא מאחד ישראל הוא השי"ת אשר הוא אחד והוא אלהיהם ולכך השי"ת מאחד ישראל עד שהם עם אחד, וכמו שאנו אומרים בתפלה (מנחת שבת) אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, הרי כי השי"ת אשר הוא אחד והוא אלהי ישראל ע"י זה ישראל הם עם אחד, ומפני כך מלחמות גוג ומגוג

אשר מלחמה זאת על יש רבים וישראל אומה יחי מצד השי"ת, א"כ מלחמות נחשב בפרט כי הוא יו **ובמד'** (ילקוט'ש יהושע ט עם יהושע א"ר של ר' יוסי הגלילי בשל באי עולם על הקב"ה או ויהי כל הארץ שפה אח חרופין היו משיחין אחר ומגוג שנאמר יתיצבו מלכ על ה' ועל משיחו ואח ויתקבצו להלחם עם יהוש מהו פה אחד שחלקו על ישראל ה' אלהינו ה' או שאמרנו כי לכך היו חולק כי עתה נעשו האומות ה הפלגה, ולקח השי"ת את או שהוא אחד, ואז האומות נ והיו רבים, ומכח רבויים א שהוא אחד היו חולקים על נכנסו לארץ נפסלו כל הא השכינה בארץ, והיה אז כאשר היה בעולם ארץ י

שבת קיח, א

אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם ומלחמת גוג ומגוג מחבלו של משיח כתיב הכא יום וכתוב התם הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום וגו' מדינה של גיהנם כתיב הכא יום וכתוב התם יום עברה היום ההוא ממלחמת גוג ומגוג כתיב הכא יום וכתוב התם ביום בא גוג

ויקרא רבה (מרגליות) פרשת אמור פרשה ל

ולספר כל נפלאותיך (שם/תהלים כ"ו, ז"/). אמ' ר' אבין זה הלל, שיש בו לשעבר ויש בו לדורות הללו ויש בו לימות המשיח ויש בו לימות גוג ומגוג ויש בו לעתיד לבוא. בצאת ישראל ממצרים (שם/תהלים/קיד, א), לימות המשיח. כל גוים סבבוני (שם/תהלים/קיח, י), לימות גוג ומגוג. אלי אתה ואודך (שם/תהלים/קי"ח/כח), לעתיד לבוא.

ילקוט שמעוני תהלים רמז תשנט

+ מזמור לאסוף אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ. יכול כל אחד ואחד לעצמו נבראו, לאו אלא שניהם כאחד, וכן הוא + אומר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (כתוב ברמז ל"ב). מציון מכלל יופי (ברמז שצ"ב). ארבע הופעות הן אחת במצרים - רועה ישראל האזינה וכו' יושב הכרובים. שניה במתן תורה - הופיע מהר פארן. שלישית בימי גוג - שנאמר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. רביעית לימות המשיח - שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע, מהו הופיע האיר, וכן הוא אומר הופיע ענן אורו. ומנין שבבריאת העולם מדבר נאמר כאן מכלל, ונאמר להלן ויכלו השמים, וכשיחדש הקדוש ברוך הוא את עולמו, מציון הוא מחדשו, שנאמר והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' וגו'

רמב"ם מלכים יב

אמרו חכמים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד, יראה מפשוטן של דברי הנביאים, שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל ולהכין לבם, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה וגו', ואינו בא לא לטמא הטהור, ולא לטהר הטמא, ולא לפסול אנשים שהם בחזקת כשרות, ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין, אלא לשום שלום בעולם, שנאמר והשיב לב אבות על בנים, ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבא אליהו, וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו, שדברים סתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו, ועל כל פנים אין סדור הויית דברים אלו ולא דקדוקיהן עיקר בדת, ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה, וכן לא יחשב הקצין, אמרו חכמים תפח רוחם של מחשבי הקצים, אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו

שיטת הרמב"ן:

הרמב"ן מונה (בפירושו לשה"ש פרק ח, יג¹³⁵), ובספר הגאולה עמוד רמא), ארבעה שלבים במלחמות אחרית הימים: א. מלחמת מלך הצפון במלך הנגב, המתוארת בספר דניאל ובספר זכריה. ב. מלחמת בני עשרת השבטים בדרכם לארץ ישראל. ג. מלחמת יהודה וישראל, בארץ ישראל. ד. מלחמת גוג ומגוג, ועליה ניבא יחזקאל. וכך הוא מהלך הדברים: בדניאל פרקים יא-יב, ובזכריה פרק י, מתוארת מלחמה של מלך הנגב כנגד מלך הצפון. מלך הנגב יתנגח במלך הצפון. מלך הצפון יגיב ויבוא על מלך הנגב בצבא גדול, אניות, רכבים ופרשים, וינצח את מלך הנגב. הוא יכבוש את ארצות האזור - ארץ ישראל, ארץ מצרים, לוב, כוש, אך לא יגע לרעה באדם במואב ובראשית בני עמון (ירדן של היום). על פי מיכה (ה, ב) מוסיף הרמב"ן שמלך הצפון ישלוט בעולם כולו במשך תשעה חדשים. אז יגיעו לאוזניו שמועות שצבא גדול בא מולו ממזרח ומצפון, הוא צבא עשרת השבטים. הוא יצא למלחמה נגדו, ויפסיד בה. הוא וצבאו יפלו חללים לפני ד'. בכך מסתיים תאור המלחמה בנבואת דניאל. על מלחמה

זו התנבא ירמיה הנביא "שָׁאֲלוּ נָא וְרָאוּ אִם יִלְד זָכָר מִדּוֹעַ רְאִיתִי כָּל גֹּבֵר יָדָיו עַל חֲלָצָיו כִּי־לִדְהָ וְנִהְפְּכוּ כָּל פְּנִים לְיִרְקוֹן הוּי כִּי גְדוֹל הַיּוֹם הַהוּא מֵאִן כְּמָהוּ וְעַת צָרָה הִיא לְיַעֲקֹב וּמִמֶּנָּה יוֹשֵׁעַ".

בספר זכריה, פרק יב, מתוארת המשכה של המלחמה. בני עשרת השבטים יכבשו ארצות רבות בדרכם לארץ ישראל, ובראשם ילך משיח בן יוסף. הם יגיעו לארץ ישראל, ומשיח בן יוסף יבנה את ירושלים. בשלב זה תבוא המלחמה שעליה ניבא זכריה שבה משיח בן יוסף ידקר למוות וכל בית ישראל יספידו אותו¹³⁶.

לאחר מכן, בני יהודה ובנימין יבואו לארץ ישראל. בשלב זה תבוא מלחמה נוספת שעליה ניבא זכריה (פרק יד) וישעיה (פרק יא), ובה ילחמו בני יהודה עם בני ישראל יחדיו על ירושלים. מלכות משיח בן דוד תתבסס, והעם כולו, בני עשרת השבטים ובני יהודה ובנימין יתאחדו תחת הנהגתו. מלחמת גוג ומגוג, המתוארת בספר יחזקאל פרקים לח - לט, היא השלב הרביעי, והאחרון. הגויים יבואו לכבוש את ארץ ישראל מיד היהודים, ומשיח בן דוד יקבל את המלוכה.

לדעת האברבנאל הנבואות בדניאל, בזכריה יב, בזכריה יד, וביחזקאל לב, לה, לט, מתארות מלחמה אחת, היא מלחמת גוג ומגוג. לשיטתו אם כן יש לצרף פרטים מנבואה לנבואה כדי להבין נכונה את הנבואה על גוג ומגוג. האברבנאל מאריך בענין זה בכמה מקומות: בפירושו לישעיה לד, ד, בפירושו ליחזקאל פרק יב, לב, ו-לח, בפירושו לזכריה פרק יב ופרק יד, בספר מבשר טוב (המבשר השלישי, נבואה שביעית, והמבשר החמישי, נבואה שלישית ושמינית), ובפירושו לדניאל ספר 'מעייני הישועה', מעין "א חמר ת. ושם האריך בזה ביותר. ונסכם את דבריו:

בדניאל יא מתוארת תחילת המלחמה. מלך הצפון יבוא בראש הנוצרים לכבוש את ארץ ישמעאל, ובכללה את את ארץ ישראל, היא ארץ הצבי שאליה הם מתאוים בפרט, כי שם קבורת יש"י¹³⁷ בעת ההיא יהיו והיהודים מקובצים בארץ ישראל, ויהיה להם מנהיג אחד¹³⁸ הנוצרים יבואו בארצות הישמעאלים ויכו בהם מכת חרב, הרג ואבדון¹³⁹ הם יתיישבו בירושלים¹⁴⁰ הנוצרים ישלטו בעולם במשך תשעה חדשים¹⁴¹ בתום התקופה יבואו בני ישמעאל לעזור לאחיהם המצרים ממזרח ומצפון, הם ארצות פרס ומדי (איראן) ואסיה, וכוש ופוט. הנוצרים יכו את הישמעאלים, והישמעאלים את הנוצרים, וד' יפיל עליהם גפרית ואש כמבואר ביחזקאל, פרק לח. אז יכו היהודים הנמצאים בארץ ישראל בנוצרים¹⁴². לפי ישעיה, פרק לד, הנוצרים ינחלו מפלה, ואילו נבואת יחזקאל מתייחסת למפלת הישמעאלים.

תורת מנחם תשכ"ד ח"א ע' 53 "א.

בהפטרת שבת חול-המועד סוכות מדובר אודות מלחמת גוג ומגוג כדאיתא בגמרא במסכת מגילה וטעם הדבר כי מלחמת גוג ומגוג עתידה להיות בחודש תשרי והנה איתא בכתבי האריז"ל "גוג ומגוג עולה שבעים כנגד שבעים אומות כי אז ימלוך גוג על שבעים אומות וכולם יבואו יחד על ישראל" [ולהעיר שאף שאות ו' ד"ומגוג היא (לא מהאותיות העיקריות אלא) אות השימוש בלבד, ולכאורה אינה שייכת לעצם הענין דגוג ומגוג, אעפ"כ נכללת גם היא ברמז לשבעים אומות כי ו' הוא אות המצרף, דהיינו "שכולם יבואו יחד על ישראל" וצירוף זה הוא ענין עיקרי שהרי אינו דומה מלחמה עם כל אומה בפני עצמה למלחמה עם כל האומות יחד, כידוע תורת רבנו הזקן בשם בן המגיד על הפסוק "ונאספו שמה כל העדרים" שבצירוף כולם יחד ה"התקפה" ("אטאקע) היא גדולה וקשה הרבה יותר. וכיון שגם הוא"ו הוא ענין עיקרי ה"ה עולה למספר שבעים] וממשיך לבאר את החידוש שבגאולה העתידה (כש"כולם יבואו יחד על ישראל ו"גאלו מידם) לגבי הגאולות שלפנ"ז ש"אז יהי' תשועה רבה כי עתה כשנגאלו ממדי ויון גלו לאדום וכן בכל יום יום ניצולו מיד זה ונפלים ביד זה ויום הזה ניצולו מיד כולם", והיינו שתהי' אז גאולה שלימה

עד כאן - תוכן דברי האריז"ל

ב. ויש לבאר השייכות דמלחמת גוג ומגוג לשבת חול-המועד סוכות: ובהקדם המדובר אתמול מיוסד על דברי רבותינו נשיאינו, שכל הענינים שבר"ה ויוהכ"פ הם באופן ד"בכסה", באים לידי גילוי בחג הסוכות. ובחג הסוכות גופא הנה יום השבת שבו כולל את כל ימי הסוכות. כי ביום השבת יש שני ענינים (א) עלי' והתכללות - שכל הימים שלפניו נכללים ועולים ביום השבת (בהתאם להפירוש ד"ויכולו - מלשון כליון), (ב) המשכה מלמעלה למטה - ש"מיני' מתברכין כולהו יומין" שלאחרי השבת (בהתאם להפירוש ד"ויכולו - מלשון כלים) ושני ענינים אלו באים ביחד, כי, העלי' שבשבת היא באופן כזה שלאחרי כן תהי' המשכה (וכידוע בענין "נכנס בשלום ויצא בשלום" שהכניסה עצמה צריכה להיות באופן כזה שתהי' גם היציאה בשלום). ומצד - העלי' וההמשכה שבשבת נכללים בשבת חוה"מ כל ימי חג הסוכות "שבהם מתגלים כל הענינים שישנם בהעלם בר"ה ויוהכ"פ עד להענין ד"תמליכוני עליכם". וגילוי זה הוא הנתינת כח על מלחמת גוג ומגוג.

ג. והענין בזה:

מלחמת גוג ומגוג בעבודת האדם - ענינה הוא המלחמה עם ז' המדות רעות, כל אחת כפי שהיא כלולה מעשר (שבעים אומות) שהרי צריך לברר כל מדה לכל פרטי' ובכל ענפי' ובלשון הכתוב: "ועל אגפיו גו", לבררם ולזככם ולפעול בהם, שיתעלו לבחי' "הרי ישראל" שהכוונה בזה היא להרי' ירושלים - שלימות היראה כידוע שביראה ישנם כמה מדריגות: התחלת העבודה היא יראה תתאה, לאחרי כן צ"ל בחי' 'בראשית' אותיות "ירא - בשת" בחי' חכמה, לאחרי כן - בחי' "נורא תהלות", בחי' הכתר כמו שבא בהמשכה, ולאחרי כן - בחי' "ירא בושתי" כמו שבא בגילוי, ולא כמו שבא ברמז בתיבת 'בראשית', שזהו הביטול דבחי' הכתר כמו שהיא קמי' עילת העילות" ובחינה זו היא שלימות היראה ולמדריגה זו צריכים להעלות את המדות" וענין זה הוא בכחו של כאו"א מישראל שהרי "אדם" - דקאי על בני"אדם אתם" - הוא מלשון "אדמה לעליון", היינו שהוא דומה לא רק לבחי' ההשתלשלות, אלא "אדמה לעליון", שלמעלה מסדר ההשתלשלות והרי ענין זה נאמר לגבי כאו"א מישראל: אפילו מי שהוא בבחי' "ערבה" שאין בו לא טעם ולא ריחף והיינו שגם לאחר שעברו

ראש השנה, עשרת ימי תשובה, יום הכפורים וד' ימים שבין יוהכ"פ לסוכות, עדיין נשאר בבחי' "ערבה", שאין בו לא תורה ולא מצוות, "מכף רגל ועד ראש אין בו מתום", וכל ה"שבעים אומות הם אצלו בתוקף - גם עליו נאמר "אדמה לעליון", שלמעלה מהשתלשלות ולכן גם לו ישנו הכח להגיע "בשעתא חדא וברגעא חדא" לבחי' "ירושלים" בחי' "ירא בושתי", כביטול הכתר כמו שהוא "קמי' עילת העילות".

ועי"ז שכאו"א מישראל פועל ענין זה בעצמו - הנה "גם את העולם נתן בלבם" שפועל גם את נצחון המלחמה בכל שבעים האומות במלחמת גוג ומגוג כפשוטה

וזוהו הטעם שהודיעו לנו אודות מלחמת גוג ומגוג שתהי' עם כל האומות יחד ושאר פרטי' עניני המלחמה כו' - כדי שנדע מהי העבודה המוטלת עלינו ועי' נצחון המלחמה בעבודה הרוחנית נפעל גם נצחון המלחמה כפשוטה, בגאולה העתידה והשלימה (ככל עניני הגאולה שתלויים "במעשינו ועבודתנו כל זמן משך הגלות") ע"י משיח צדקנו יבוא ויגאלנו ויוליכנו קוממיות לארצנו בקרוב ממש בעגלא דידין

דברי הפורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה, אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר בידוע שהוא נביא שקר, שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר, ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחרבן ראשון כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים וחזר בדבריו, וזה מפורש במסכת שבת, הא למדת שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא, הוא שירמיהו אמר בתשובתו לחנניה בן עזור כשהיה ירמיה מתנבא לרעה וחנניה לטובה, אמר לו לחנניה אם לא יעמדו דברי אין בזה ראייה שאני נביא שקר אבל אם לא יעמדו דבריו יודע שאתה נביא שקר, שנאמר אך שמע נא את הדבר הזה וגו' הנביא אשר ידבר שלום בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת

שם משמואל בראשית פרשת ויגש שנה תרעז

ובזה מובן מה שקבלה בידינו מרבתינו הקדושים, שמעתה נפטרנו ממלחמות גוג ומגוג ואחר קיבוץ גליות ישבו [ישראל במנוחה על אדמתם לעולם, שכמו שבמצרים קישוי השעבוד השלים לד' מאות שנה, כן בגלות זה להיפוך, שאריכות הזמן השלימה לקישוי השעבוד, ורעות רבות וצרות שהיו מעותדות לבוא על שונאי ישראל, וע"כ באשר אריכות הזמן השלימה ושוב לא יהי חבלי הלידה כ"כ קשים, עד בלתי אפשר לסבול, שוב יותר נכון שיגמר המירוק לגמרי בעודנו בגלות, וכשיתקבצו הגליות לא נצטרך עוד לשום מירוק. ואל תתמה שישתנה ממה שכתוב מפורש בכתוב, שהרי במצרים מפורש בכתוב ארבע מאות שנה, ואעפ"כ קושי השעבוד השלים ונחסר מהם ק"ץ שנה, כן הוא הענין במלחמות גוג ומגוג

אחרון של פסח - תשל"א (תנ"א זק"ס)

על השאלה אם כבר היתה מלחמת גוג ומגוג - אמר כ"ק אדמו"ר שליט"א:

הענין דמלחמת גוג התחיל כבר בזמנו של חזקיהו, שביקש הקב"ה לעשותו משיח⁸. ובנוגע לדורות האחרונים, יש אומרים שבמלחמת העולם הראשונה (בשנת תרד"ע, שנזכרה בספרים⁹ בנוגע לענין ה"קץ") הי' אחד המנהיגים שנקרא בשם "גוג".

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת וארא סימן טז

(טז) [ט, יח] הנני ממטיר כעת מחר, זבדי בן לוי אמר שרט לו שריטה על הכותל א"ל כשתגיע השמש לכאן מחר (ירד הברד, אשר לא היה כמוהו אבל עתיד להיות אימתי בימי גוג ומגוג שנאמר (איוב לח) אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה וכן הוא אומר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לח) ועתה שלח העז במכת ברד אמר אותו רשע ה' הצדיק וגו

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת ראה סימן ט

וכן את מוצא כשיצאו ישראל ממצרים ראה מה עשה פרעה לקח שש מאות רכב בחור וגו' שלשים איש יצאו על כל אחד ואחד מישראל ראה כמה אוכלסין יצאו עם פרעה כשראו ישראל כך נבהלו מפניהם מה כתיב ויסע מלאך האלהים וגו' (שמות יד) וישראל אומרין מי יוכל לעמוד כנגד אלו אמר להם הקדוש ברוך הוא חייכם כל אלו חשובים לפני כאיש אחד וכרכב אחד שנאמר (שם /שמות/ טו) כי בא סוס פרעה וגו', וכולן מתו בנשימה אחת שנאמר (שם /שמות ט"ו/) נשפת ברוחך כסמו ים, וכן עתידין גוג ומגוג לבא על ישראל וגם הם ישרפו כלם בשריפה אחת שנאמר (יחזקאל לו) ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף וגו', ובאותה שעה והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וגו

אלשיך על תהלים פרק כט פסוק ז

(ז) קול ה' היה חוצב להבות אש אשר הם שרי המלכים ההם בשמים ממעל, כי ברקוד על ישראל גויהם למטה, (ה' היה יתברך כורת שריהם למעלה

זכריה יד, יב-יג

(יב) וזאת תהיה המגפה אשר יגף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלים המק בשרו והוא עמד על רגליו ועיניו (תמקנה בחריהן ולשונו תמק בפיהם: (יג) והיה ביום ההוא תהיה מהומת ה' רבה בהם והחזיקו איש יד רעהו ועלתה ידו על יד רעהו

יחזקאל לט, יב

:וקברום בית ישראל למען טהר את הארץ שבעה חדשים

בראשית רבה (וילנא) פרשת נח

אמר הקדוש ברוך הוא ליפת, אתה כסית ערות אביך, חייך שאני פורע לך (יחזקאל לט) ביום ההוא אתן לגוג מקום שם קבר בישראל גיא העוברים קדמת הים וחוסמת היא את העוברים וקברו שם את גוג ואת כל המונו וקראו גיא המון גוג, אמר הקדוש ברוך הוא לחם אתה בזית ערות אביך, חייך שאני פורע לך (ישעיה כ) כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים

14

משיח

שצח

מורנו הבעל שם איז דער זה ינחמנו²³⁹ פון עקבות משיחא תקופה. ער - דער בעל שם טוב - איז דער טרייסט וואָרט זאָגער און דער ערמוטיקער צו דעם עם ישראל אין שווערסטער תקופה, פון דעם ביטערען גלות פון זיין צייט ביז דעם גליקליכסטען טאָג פון ביאת המשיח²⁴⁰.

שצט

שלא יכבה נרו לעולם ועד אז דער אור הבעש"ט איז תמיד מאיר, חסידות וועט זיין ביז משיח בלתי ספק, וואָרום עס איז דאָך דוד מלך ישראל חי וקיים²⁴¹, וואָס דאָס איז גיווען דער בעש"ט און דער מגיד און דער רבי, און אזוי שטענדיק וואָס מיר זיינען דאָך פון דוד'ן וועט דאָס שטענדיק זיין ביז משיח²⁴².

ת

מאז שהתחילו לדבר דא"ח מזמן הבעש"ט ואילך נתרבו האפיקורסים דוקא²⁴³ .. ולכן בסוף הגלות הוא תגבורת קליפת אפיקורסות שהו"ע מלחמת גוג ומגוג כידוע בענין תער השכירה²⁴⁴, ומכחישים מציאות אלקות לגמרי, הגם שהאיר מעין גילוי דלעתיד ע"י דא"ח .. עד שיוכלו לומר בחוצפה אפילו על מציאות גילוי אלקות הנגלה ע"י תורת הבעש"ט ותלמידיו שהם דברי שקר ח"ו .. וזהו סימן שהאור חדש דלעתיד כבר נגלה למעלה²⁴⁵.

להבין ענין גלות הזה שנתארך מאד כמשארז"ל ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קיצם כ"י כי בימי בית ראשון כשהיו הנביאים מוכיחים לא היו כופרים בחטאיהם וה"י הרע שלהם בהתגלות אלא היו אומרים בפ"י שרוצים בע"ז וכדומה וכמשי"ת שאז ה"י חיות רב להע"ז לעמוד כ"י עד שבטלוהו אנכה"ג כ"י לכן ה"י בנקל להם לחזור בתשובה כי א"צ לשהות זמן רב או זה יצליח או זה כ"י. אבל גלות הזה הוא בחי' לבן הארמי שדר יעקב אצלו עשרים שנה עד שהכניעו מפני כי הוא גניבת דעת ורמאות דהיינו באם שה"י יודע כאו"א מישראל שבעבירה אחת מעבירות הוא נפרד מכל ישראל ואין לו חלק באלקי ישראל בוודאי לא ה"י עושה זה (כי חלשוהו אנכה"ג ליצוה"ו) רק הוא מוצא לו היתר לומר אעפ"כ אני ישראל ונמצא הרע אצלו

בהסתר וברמאות שהיצה"ר גונב דעתו שאינו יודע כי ברע הוא כ"י ולכן יכול לשהות זמן רב עד שיפטור ממנו וזהו עם לבן גרתי כ"י ה"י וצו"ד לדור אצלו זמן רב אבל אח"כ כשיצא עשו לקראתו שהוא מלחמת גוג ומגוג שהיצה"ר עומד בפרהסיא ובהתגלות במהרה ינצחו.

(239) בראשית ה, כט.

(240) לקוטי דיבורים ח"ג שפו, א. ספר השיחות תש"א ע' 154.

(241) ר"ה כה, א.

(242) ספר השיחות תורת שלום ע' 176.

(243) על האפיקורסים בימי הבעש"ט - ראה גם מאמרי אדמו"ר האמצעי קונטרסים ע' עדר: וכמ"ש

במ"א בארוכה בענין האפיקורסים המפורסמים שהיו בימי הבעש"ט הקדוש ז"ל נ"ע.

(244) ראה לעיל סימן קסג.

(245) ד"ה איתא בפסיקתא כ"י להר"ה מפאריש (קונטרס פלת הרמון - מאמרים ורשימות ירושלים).

תשנ"ב) ע' לט ואילך). ושם לפני: וכידוע דבעקבות משיחא דוקא חוצפה יסגי כ"י, והו"ע מלתו ומגוג שהו"ע תגבורת קליפת אפיקורסות .. וכן עתה [ההמשך בפנים].
(246) אגרות קודש כ"ק אדמו"ר מהור"צ ח"ד ע' קמה. וממשיך שם: ואשר הוריד נשמת קח אאמו"ר הרה"ק להורות לעם קודש, ארחות חיים, ויקחהו אליו בהיכלו, הוא ישלח מלאכו כ"י.

סוכה נב, אזכריה יב, י-יד

(י) ושפכתי על בית דויד ועל יושב ירושלם רוח חן ותחנונים והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד (י) והמר עליו כהמר על הבכור: (יא) ביום ההוא יגדל המספד בירושלם כמספד הדד רמון בבקעת מגדון: (יב) וספדה הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דויד לבד ונשיהם לבד משפחת בית נתן לבד ונשיהם לבד: (יג) משפחת בית לוי לבד ונשיהם לבד משפחת השמעיה לבד ונשיהם לבד: (יד) כל המשפחות הנשארות משפחת משפחת לבד ונשיהם לבד

On that day there shall be great mourning in Jerusalem, like the mourning of Hadadrimmon in the Valley of Megiddon. And the land shall mourn, every family apart: The family of the house of David apart, and their wives apart; the family of the house of Nathan apart, and their wives apart.

רש"י זכריה יב, יא

(יא) כמספד הדרמון בבקעת מגדון - אין ענין הדרמון בבקע' מגדון אלא שני מספדות הן כמספדא דאחאב בר עמרי דקטל יתיה הדרמון בר טברימון ברמות גלעד שנאמר (מ"א = מלכים א = כב) ותעבור הרנה במחנה והוא הספד וכמספדא דיאשיהו בר אמון דקטל יתיה פרעה חגירא בבקעת מגידון שנאמר (ד"ה = דברי הימים = ב ל"ה) ויקונן שם ירמיהו וגו' ויאמרו כל השרים והשרות בקינותיהם וגו'

סוכה נב, א

וספדה הארץ משפחות משפחות לבד משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד אמרו והלא דברים קל וחומר ומה לעתיד לבא שעוסקין בהספד ואין יצר הרע שולט בהם אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד עכשיו שעוסקין בשמחה ויצר הרע שולט בהם על אחת כמה וכמה הא הספידא מאי עבידתיה פליגי בה רבי דוסא ורבנן חד אמר על משיח בן יוסף שנהרג וחד אמר על יצר הרע שנהרג בשלמא למאן דאמר על משיח בן יוסף שנהרג היינו דכתיב והביטו אלי את אשר דקרו וספדו עליו כמספד על היחיד אלא למאן דאמר על יצר הרע שנהרג האי הספידא בעי למעבד שמחה בעי למעבד אמאי בכו כדרש רבי יהודה לעתיד לבא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה הללו בוכין והללו בוכין צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבש הר גבוה כזה ורשעים בוכין ואומרים היאך לא יכולנו לכבש את חוט השערה הזה ואף הקדוש ברוך הוא תמה עמהם שנאמר כה אמר ה' צבאות כי יפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם גם בעיני יפלא אמר רבי אסי יצר הרע בתחילה דומה לחוט של בוכיא ולבסוף דומה כעבותות העגלה שנאמר הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה תנו רבנן משיח בן דוד שעתיד להגלות במהרה בימינו אומר לו הקדוש ברוך הוא שאל ממני דבר ואתן לך שנאמר אספרה אל חוק וגו' אני היום ילדתיך שאל ממני ואתנה גוים נחלתך וכיון שראה משיח בן יוסף שנהרג אומר לפניו רבונו של עולם איני מבקש ממך אלא חיים אומר לו חיים עד 'שלא אמרת כבר התנבא עליך דוד אביך שנאמר חיים שאל ממך נתתה לו וגו'

רש"י מסכת סוכה דף נב עמוד א

וספדה הארץ - בנבואת זכריה, ומתנבא לעתיד שיספדו על משיח בן יוסף שנהרג במלחמת גוג ומגוג, וכתב משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד שאפילו בשעת הצער צריך להבדיל אנשים מנשים

מהרש"א חידושי אגדות מסכת סוכה דף נב עמוד א

על משיח בן יוסף כו'. דבגאולה העתידה ב"ב בתחלה יבא משיח בן יוסף להושיע ישראל כמ"ש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו' שאין זרעו של עשו כלה אלא ע"י משיח בן יוסף אבל ע"י עובדי כוכבים רבים שיבואו שוב לירושלים יהרג ולא יהיה גאולה שלימה עד בא משיח בן דוד כמפורש בכמה מקראות

16

ניסן

. . . ויהי רצון שיקויים בכאור"א מאתנו בתכ"י הציווי החדש הזה לכם וכמודגש בשמור"ר על אתר לכם דוקא^א, וע"ד שנתבאר במאמר^א שנאמר בעת ההתועדות אתמול, ע"פ מרז"ל בירושלמי^א חדש אשתו שנתחדשה הלכה, שיחדשו על ענין הבריאה שהיא מאין ליש ענין הפכי מיש לאין (פירוש הצ"צ בהנ"ל).

ועי"ז יקויים ג"כ בניסן עתידין להגאל וכסתימת השמור"ר בזה דלשיטתו אזיל ר"י לא בכסף תגאלו (סנהדרין צז, ב) וכמבואר בד"ה החדש קי"ן הש"ת וגם בזה מעשה נסים יהי' שאף שזכר מזריע תחלה אתעדל"ע (ראה לקו"ת דשבוע העבר ד"ה שוש תשיש) בכ"ז תלד זכר [להעיר מהירושלמי ברכות פ"ט הלכה ה' ביושבת על המשבר, ודלא כבבלי שם], גאולה העתידה שהיא (בלשון) זכר דוקא (פסחים קטז, ב בתוס').

(ממכתב כ"ה אדר"ש. חש"י)

^א ועייג"כ ח"כ קפו, א.

^א ד"ה החדש הזה לכם. המו"ל.

^א יבמות פ"ח ה"ג.

. . . אמרז"ל (ר"ה יא, א) אר"י בניסן נגאלו בניסן עתידים להגאל.

— וק"ל כר"י דהגאולה היא בניסן, ע"פ הכלל דר"א ור"י הלכה כר"י, כדאיתא בס' כללי הש"ס. ועייג"כ פירש"י ותוס' ר"ה (יב, א) על מרז"ל למבול כר"א, דכתבו דמדמונין לתקופות כר"י הרי דכר"י ס"ל כו', ובתוד"ה כמאן (ר"ה כו, א): תימא הא קמ"ל כר"י כו'.

ואף דמדמפטירין בשבת חוהמ"ס ביום בוא גוג (מגילה לא, א) מפני דבתשרי תהי' מלחמת גוג (טוש"ע א"ח ס' ת"צ) משמע, לכאורה, דס"ל דבתשרי נגאלין, י"ל דהיינו דוקא מלחמת גוג שהיא תחלת ימיה"מ, כדמוכחי קראי וכדאיתא ברמב"ם הל' מלכים (פ"ב ח"ב). אבל הגאולה תהי' בניסן. וצ"ע אם הגאולה היא לפני מלחמת גוג או לאחר. ועיין סנה' (צז, ב) מהן מלחמות גו"מ והשאר ימיה"מ, ופירש"י שכלה השעבוד ומשיח בא. אבל בעי"ז (ג, ב) משמע להיפך, דאיתא שם: אין מקבלין גרים לימיה"מ כו' אלא שנעשו גרים גרורים, כיון שרואין מלחמת גו"מ כו'. ועייג"כ ויק"ר (פ"ל פ"ה) דימיה"מ קודמים למלחמת גו"מ. ולכאורה י"ל דהגאולה מתחלת מקודם

למלחמת גו"מ, אבל אין הגאולה שלימה אלא אחרי מפלת גו"מ, — ויעיין רש"י ד"ה אתחלתא מגילה יז, ב — ומ"ש רש"י (סנה' שם) ומשיח בא — היינו משיח ב"ד הנגא לאחר התחלת מלחמת גו"מ כדמשמע בסוכה (נב, א), משא"כ משיח בן יוסף הנגלה עם גו"מ, שבו מתחיל כללות ימיה"מ והוא קודם לגו"מ. ועייג"כ יחזקאל לח"ל וזכר"י יב"ד. — וצ"ע שברמב"ם סוף הל' מלכים השמיט לגמרי ענין משיח בן יוסף, ומשמע מלשונו שם דהכל נעשה ע"י משיח ב"ד.

ואפילו לר"א דבתשרי נגאלין, ניסן הוא חדש הגאולה כי בו יצ"מ, הגאולה שלימה הראשונה . . .

(ממכתב ר"ח אדר תשנ"ד)

. . . וכיון דאזלינן (ומבואר בחסידות הדיוק בלשון רז"ל זה, שאיש הישראל לא נעשה בבחי' מהלך, ודלא כקודם ירידת הנשמה למטה שהיא בבחי' עומד) מחדש אדר אשר עליו נאמר החדש אשר נהפך להם (ודיוק לשון החדש שכל החדש נהפך) לשמחה וכו' לחדש ניסן, אשר עליו אמרו רז"ל (שלי"ה עה"פ החדש הזה) שכל יום מחדש זה הוא בבחי' ראש חדש, וכרמזו הכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים ור"ח אף שיותר במלאכה, הרי אינו בכלל ימי המעשה, וכלשון הכתוב (שמואל א' ב) דהפירוש בזה שהמלאכה הנעשית בימים אלו נשפעת ממקום רוחני יותר, ובמילא הברכה שרו"ח בהצלחה במדה יתירה (ראה אור התורה להצ"צ כב, א ואילך), הנה יה"ר שיומשך מחדשים אלו על כל השנה כולה ענין האמור שבגשמיות הענינים יובלט יותר הרוחניות שבהם שבמילא מתמעטים המצרים וגבולים עד שיקוים היעוד כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות.

(ממכתב ט' ניסן תשנ"ד)

^א בראשית ח"א. המו"ל.

17

פס"ד הרמב"ם⁶⁶ אז מלך המשיח, ילחם מלחמת ה' כו' ונצח כל האומות שסבי- ביו, און פועל'ט, אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד⁶⁹.

וכמבואר בכ"מ⁷⁰, אז דער כח אויף דעם גילוי פון „ודוד עבדי נשיא להם לעולם“ (מעלת יהודה) קומט פון דעם וואָס פריער איז געווען „ויגש אליו יהודה“, אז יהודה איז מקבל די השפעה פון יוסף, און דורך דעם ווערט נתגלה די מעלה פון יהודה, „ודוד עבדי נשיא להם לעולם“. ע"ד דער ענין פון סמיכת גאולה לתפלה⁷¹, וואָס טוט אויף אז אויך אין תפלה (מלכות, יהודה) ווערט נמשך דער ענין הגאולה (פון יוסף, יסוד), ביו אז עס ווערט „גאולה אריכתא"⁷², אז מעלות עצמה ווערט „המלאכה ה- גואל"⁷³. וע"פ הנ"ל יש להוסיף בזה, אז איז „ויגש אליו יהודה“ איז מודגש - נוסף צו דער ביטול וקבלה פון יוסף - אויך ובעיקר דער תוקף פון יהודה (מצד מעלתו אויף יוסף), און דאָס וואָס ער דאַרף צו אים אָנקומען איז נאָר בכדי צו

מגלה זיין תקפו בשלימות, ווי עס וועט זיין לע"ל.

יב. ע"פ הנ"ל וועט מען אויך פאָר- שטיין דער לימוד און הוראה פון „ויגש אליו יהודה“ בנוגע אונזער דור און אונזער תקופה, שטייענדיק גלייך פאָר דער גאולה האמיתית והשלימה:

ניט קוקנדיק אויף דעם תוקף פון יהודה בזמנו און מרדכי בזמנו און פון צדיקים און אידן בכל הדורות - זיינען אין אַלע דורות געווען הגבלות מן החוץ, מצד אוה"ע און זייערע גזירות אויף אידן ר"ל היל"ת וואָס האָבן ניט אַלעמאַל דערלאָזט אידן צו זיך פירן מיטן גאַנצן תוקף און בעה"בישקייט.

משא"כ בדורנו זה ובזמננו זה, זעט מען בפועל אז עס זיינען ניטאָ די בלבולים פון אַמאַל, און אוה"ע לאָזן אידן זיך פירן כרצונם, און דעריבער איז אין הדבר תלוי אלא כרצונם פון אידן אז עס זאָל זיין „ויאחזו בה וירבו ויפרו מאד“, ווי עס פירט זיך אויס בפועל בכ"כ מקומות, מיטן גאַנצן תוקף און ברייטקייט,

סיי במדינה זו (ארצות הברית), אַ מלכות של חסד, וועלכע לאָזט אידן זיך פירן ווי באַ זיי קומט אויס ברצונם, ועד"ז בכ"כ מדינות בעולם. און בשנים האחרונות זעט מען ווי אויך אין די מדינות וואו עס זיינען פריער געווען כמה הגבלות כו', זיינען די הגבלות אַראַפגעפאַלן, וכמדובר כ"מ"פ.

ואדרבה: ניט נאָר וואָס אידן זיינען פריי צו זיך פירן ווי זיי ווילן, נאָר גאַנצער - די ממשלות פון אוה"ע זיינען זיי אין דעם מסייע!

ונוסף אויף דעם וואָס אידן קענען זיך פירן בדרך התומ"צ אין זייערע איי-גענע ד' אמות - זעט מען אויך בפועל,

ביז עס וועט זיין די נישואין⁷⁴ בגאולה האמיתית והשלימה⁷⁵.

היינט דאַרף מען נאָר אויפגעפענען די אויגן, וועט מען זען ווי די גאַנצע וועלט מאַנט אַז יעדער איד זאָל שוין שטיין אין דעם מעמד ומצב פון גאולה האמיתית והשלימה.

ויש לומר, אז דאָס גופא איז דער טעם פאַרוואָס מ'זעט היינט ווי אידן קע- נען שטיין בעניני היהודים מיטן גאַנצן תוקף און בעה"בישקייט אויך אויף אוה"ע - ואין הדבר תלוי אלא כרצונם - וואָרונט היות, אז מ'שטייט גלייך פאָר דער גאולה, ווען עס וועט נתגלה ווערן בפועל ווי „ועבדי דוד נשיא להם לעולם“, „וידעו הגוים כי אני ה' - דעריבער שפיגלט זיך עס אָפּ בפועל אין דעם מצב פון אונזער דור, אַלס הכנה וואָס פירט גלייך אַריין צו דער גאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו.

וְלְהוֹסִיף, אַז דאָס איז אויך מרומז אין „ויגש אליו יהודה“, אַז צוזאַמען מיט דעם סיוע פון דער תוקף העבודה פון יוסף שבדורנו - כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, האָט מען אויך דעם „ויגש אליו יהודה“, משיח שיבוא בקרוב ממש, „ודוד עבדי נשיא להם לעולם“, וועלכער קומט בסיוע ונתינת כח פון יוסף (שבדורנו), „כמוך כפרעה“, (פרעה דקדושה) ד, את-פרעו ואתגליין מיני' כל נהורין⁷⁶.

אז בשנים האחרונות ווערט אַלץ לייכ- טער און לייכטער צו אויפטאָן דעם „ויאחזו בה“ בכל מקום ומקום בכל קצוי תבל, וואָרונט די וועלט - ניט נאָר אידן נאָר אויך אוה"ע - איז אַ כלי אויף אויפנעמען ענינים פון אידישקייט, תורה ומצוות, און בנוגע צו אוה"ע - די שבע מצוות בני נח⁷⁷.

ביז - ווי גערעדט און מעורר געווען כמה פעמים לאחרונה - אַז לויט דער הודעה פון כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, האָט מען שוין פאַרענדיקט אַלע הכנות צו דער גאולה, און איצטער דאַרף מען נאָר ממשיך זיין די גאולה בפועל אין גשמיות וחומריות העולם (חומריות וואָס ווערט איבערגעמאַכט אויף גשמיות), בגלוי לעיני בשר.

וואָרונט ניט קוקנדיק אויף דעם תוקף פון דער עבודה פון אידן אין גלות, און אפילו ווי זיי שטייען אין גלות אין אַ מצב פון גאולה רוחנית, איז דאָס נאָך אַלץ ניט די שלימות פון גאולה בפש-טות, בגלוי ממש בעוה"ז הגשמי, מיט די אַלע הנהלות פון גלות, „בנים שגלו מעל שולחן אביהם⁷⁸“, כולל - דאָס וואָס אידן זיינען דעמולט ר"ל אזוי ווי אַ „עגונה“, וואָס בעלה (הקב"ה) הלך למדי-נת הים⁷⁹ לאחרי האירוסין⁸⁰ (ביצ"מ⁸¹),

75) כפס"ד הרמב"ם הל' מלכים פ"ח ה"י.

76) ברכות ג, סע"א.

77) תענית כ, א. סנהדרין קד, סע"א. איכ"ר

ע"פ (איכה א, א) היתה כאלמנה. זח"ב קכב, א.

וראה סידור (עם דא"ח) נת, ב ואלך. אוה"ת נ"ך

(כר ב') ע' אימו ואלך.

78) שמור' ספטי"ו.

79) והרי מזכירין יצ"מ בכל יום - ביום ובלילה

(ברכות יב, ב במשנה. רמב"ם הל' ברכות פ"א ה"ג.

שו"ע אדה"ז או"ח סס"ו ס"א).

80) והרי ידוע גודל ההשתדלות של רבני ישראל בהיתר עגונות, אשר בשביל זה מחפשים כל היתר האפשרי, ומקילים בזה וכו', ובלשון השי"ס (גיטין ג, ריש ע"א. וש"נ), משום עיגונא אקילו בה רבנן. ומזה מובן במשכ"כ וק"ו בנוגע להעיון ר"ל דכל בניי שבזמן הגלות.

81) זח"א ר"י, א.

68) הל' מלכים ספ"א.

69) צפני' ג, ט.

70) תר"א פרשתנו מד, א"ב. תר"ח שם צג, א ואלך. דרושים שבהערה הבאה.

71) כדאי' בזה ריש פרשתנו (רה, ב) דזה"ע „ויגש אליו יהודה“. וראה ד"ה ענין הגשת יהודה ליוסף תרכ"ט (ע' יג ואלך). ד"ה ויגש תרס"ו

(המשך תרס"ו ע' קט ואלך), תרס"ח (שם ע' תפו ואלך). תרע"ה (המשך תרע"ב ח"ב ס"ע תשצד ואלך). ועוד. וראה גם ד"ה הנ"ל תשל"ו (סה"מ

מלוקט ח"ד ע' ק"ו ואלך), תשכ"ה (שם ח"ה ע' כח ואלך).

72) ברכות ד, ב. שם ט, ב.

73) ויחי מת, טז.

74) ראה אוה"ת ויחי שנו, ב. תשא ע' אלתעו-ח. שלח ע' תריד.